

The author characterizes use of the Old Slavic words in a religious poetry the «Philosophical mysteries» by Ivan Ogiyenko, it is impossible without that, certainly, to imagine Ukrainian spiritual style and that, keeping south-Slavic lines, is distinguished on phonetic, word-formation and lexical signs.

Key words: the Old Slavic words, religious poetry, mysteries, the Old Slavic language, phonetic signs, derivational features, lexical signs.

Отримано: 20.02.2015 р.

УДК 811.1612'373+340.113

Р. І. Монастирська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІЗ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА: ПРАВНИЧА ПАРОСТЬ У ДУХОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Закцентовано увагу на засадах термінотворення в Україні, настанових ученого, дослідника І. Огієнка про єдність, усталеність, соборність наукової термінології. Зокрема йдеться про перші паростки української правничої термінології, укладання першого академічного словника правничої мови, його особливості, оцінку праці І. Огієнком.

Ключові слова: українська термінологія, фахова термінологія, правничі термінологія початку ХХ ст., словник правничої мови за редакцією А. Кримського, термін права.

Прагнення поставити справу української освіти і науки на найвищий щабель належить талановитим українознавцям, серед яких височіє постать Івана Огієнка, людини енциклопедичних знань, високої культури, борця за українську національну школу. Талановитий наслідувач українського просвітництва, учений доклав чимало зусиль для вироблення національної науки, адже її стан власне «показує ступінь зрілості народу. Усім відомий факт, що саме високий ступінь розвитку української науки змушує держави, де живе український народ, уважніш до нього ставитись» [1, с.491].

У нашій статті звертаємось до підвалин творення української науки, до робку видатних українських діячів І. Огієнка й А. Кримського, на праці яких свого часу було накладено ідеологічне вето, а сьогодні без чого не можна створити повноцінної картини розвитку української мови, науки й культури.

Піднесенню науки сприяє добре вироблена наукова термінологія, про що дбав Іван Огієнко, розуміючи нагальну потребу в її теоретичному підґрунті, й чого головно вимагала українська школа. Тому на сторінках унікальної праці «Наука про рідномовні обов'язки», яку вважають катехізисом кожного українця, Іван Огієнко з великим патріотизмом витворює основні засади українського термінотворення:

- учені в усіх своїх наукових працях мусять конче дотримуватися однієї для цілої нації спільної наукової термінології;
- єдність наукової термінології – сильний двигун розвитку науки, а тим самим і культури народу;
- найкорисніша для народу наукова термінологія – своя рідномовна, оперта на засади своєї мови;

- добре створена й усталена національна наукова термінологія сильно збільшує цінність культури народу;
- для розвитку культури й всенародної свідомості народу стократ корисніше мати одну, хоч і не досконалу, але соборну термінологію, аніж термінології індивідуальні (особисті), хоч би й ліпші;
- науковий термін мусить бути створений на рідномовній основі, найповніші віддавати вложену в нього думку й не викликати ще й іншого розуміння;
- народ, що прагне мати свою державність, мусить пильно виробляти найрізнішу термінологію: комунікаційну, військову, правничу, урядову, канцелярійну, шкільну та ін. [3, с.35-36].

Таким чином, Іван Огієнко заклав фундамент українського термінотворення й твердо вірив у подальший його розвиток. Оптимізм ученого був виправданий реальними українського життя, коли не лише авторитетні науковці, але й небайдужі, національно свідомі, пересічні українці долучалися до термінологічної справи, що полягала в збиранні термінологічного матеріалу, їхньому друці й дискусії. «І з 1917 року по всій Україні постають усякі гуртки та комісії, що пильно займаються складанням найрізніших термінологічних словників» [2, с.251].

Створення термінологічних словників мало велике значення й теплу опіку загалу. Гідного пошанування заслуговує те, що було зроблено І. Огієнком на ниві словникарства. Його перші фахові словники побачили світ на поч. ХХ ст. і нині слугують цінними історичними пам'ятками в контексті славистичної термінології й слововживання. Це, зокрема «Історичний словник української граматичної термінології», «Церковний словничок», «Словарь военно-исторических терминов», «Український правописний словник», «Український стилістичний словник» тощо. Чимало ґрунтовних публікацій у рубриках «Шкільна термінологія», «Спортивна мова наших учнів», «Автомобільна термінологія», «Військова термінологія» вміщував на своїх сторінках часопис «Рідна мова», видавцем якої був Іван Огієнко.

Але ще подовгу справа творення української термінології не виходила на науковий ґрунт. І ось із травня 1921 року розпочав роботу Інститут української наукової мови, головним завданням якого було виготовлення відповідних термінологічних словників. Діяльність Інституту І. Огієнко вважав корисною й необхідною, адже, не дивлячись на надзвичайно несприятливі умови праці, наукова термінологія поступово приймала в Україні усталений академічний вигляд. «Усі відділи Інституту наукової мови виробили для складання термінів і термінологічних словників найкращу наукову методологію й трималися її. Було прийнято засаду – щоб термінологія була своя національна, а не чужомовна» [2, с.252]. Але, на жаль, з середини тридцятих років роботу Інституту було припинено через згортання курсу українізації й відповідну зміну ставлення влади до проблем української термінології. Проте науковці Інституту підготували до випуску понад три десятки дуже цінних термінологічних словників – філософський, педагогічний, фізичний, хімічний, природничий та ін.

Чільне місце серед термінологічних словників Інституту наукової мови посідає *Російсько-український словник правничої мови*, що є результатом плідної праці правничої термінологічної комісії протягом більше семи років. Правничка комісія мала за мету створити не вузьку спеціальну збірку термінів, а такий «російсько-український правничий словник, до якого увійшли б відповідні властивостям українського права й мови – по змозі всі найпотрібніші для біжучої щоденної праці правника-практика слова, терміни та вирази» (РУСПМ, с.ІІ). І. Огієнко щиро вітав появу цієї праці, наголошуючи, що «українські інституції

вже сильно відчули брак своєї добре виробленої наукової правничої термінології» [2, с.259]. На його думку Словник має надзвичайно цікаву джерельну базу й складні етапи важкої праці правничої комісії. Початками, звідки добирали матеріал, були рукописи попередніх комісій, народні твори, жива розмовна мова, давні й стародавні українські акти. На першому етапі реєстру правничих термінів комісія переглянула матеріал Українського Правничого Товариства, термінологічних комісій за часів уряду Центральної Ради, гетьманату, латинські, німецькі, французькі, російські словники, збірки російських законів, чотиритомний «Словарь украинского языка» Б.Д. Грінченка.

Другий етап був досить плідним, адже комісія збрала близько двох тисяч давніх українських правничих термінів із друкованих, рукописних актів і розвідок правників. Попередньо детально опрацювавши Російсько-український словник правничої мови, проілюструймо приклади вміщених у ньому термінів із російськими відповідниками й покликаннями на першоджерела:

- «Архивъ Юго-Западной Россіи» (АЮЗР) (*привідця* (рос. главный виновник), *лист граничний* (рос. акт межевания), *одзиватися до вищого права* (рос. апеллировать в высшую инстанцию), *одбігщина, одбігщина* (рос. брошенное имущество), *панування* (рос. владение), *позовник (-ця)*, *позвальник (-ця)* (рос. истец, истица), *примус, сила, твалт* (рос. насиліе), *дідичний* (рос. наследственный), *винувачений, позваний* (рос. обвиняемый), *одвічальник, запізваний, позваний* (рос. ответчик), *піддуцення* (рос. подстрекательство), *пожиток, зиск* (рос. польза), *потомне (нащадкове) володіння* (рос. потомственное владение), *заподіях, шкідник* (рос. причинитель));
- «Словарь книжной малорусской рѣчи XVII в.», доданий до розвідки П. Житецького «Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія» (ЖО) (*заказ* (рос. запрещение), *колотнеча, розрух* (рос. крамола), *дістати спадок по кому, одідичувати, одідичити* (рос. наследовать), *єднач* (рос. посредник), *фактор* (рос. комиссионер));
- акти, надруковані в праці О.М. Лазаревського: «Очерки по исторіи Малороссіи», вип. V за 1899 р. (ЛЮМ) (*спадкове майно* (рос. имущество наследственное), *готовизна* (рос. имущество наличное), *давати посаг, посагувати кого, висосажити* (рос. давать приданое));
- «Общій словарь» (давньоукраїнської мови XIV-XV в.), доданий до збірки Вл. Розова «Южнорусскія грамоты» (ЮГ) т. 1, 1917 р. (*поручник* (рос. поручитель), *притягати до суду, позивати* (рос. привлечь к суду), *межовий план* (рос. межевой план), *межове судівництво* (рос. межевое судопроизводство));
- акти, надруковані в праці О.М. Лазаревського «Українскія історическія мелочи» (ЛІИМ) (*оплата ярмаркового шинкування* (рос. пошлина за право торговли вином на ярмарке), *перелюб, перелюбство, чужолозтво* (рос. прелюбодеяние), *правні виклади* (рос. судебные издержки), *позиватися, процесуватися, правуватися* (рос. судиться));
- акти, додані до праці О.М. Лазаревського: «Замѣчанія на историческія монографіи Д.П. Миллера «О малорусскомъ дворянствѣ и Статутовыхъ судахъ» (ЛІЗ) (*спожиткувати з чого* (рос. извлекать пользу), *зінняння, свідчення, показання, показ, виказ* (рос. показание));
- акти під заголовком: «Стороженки. Фамильный архивъ» (СФА) (*посідання* (рос. владение), *відумерщина* (рос. выморочное имущество), *в вічі, доочне* (рос. в глаза (говорить)), *задавнення позову, позовна давність* (рос. давность исковая), *належитість* (рос. должная причитающаяся сумма), (ду-

- ховное) духовна, духівниця (рос. завещание), визичка (рос. заем), приводець (рос. зачинщик), пожиткування (чого) (рос. пользование);
- рукописна розвідка бунчукового товарища Чуйкевича: «Судь и росправа» 1750 р. (ЧСР) (доживотний (рос. пожизненный), притягнення до суду, позивання, запізвання (рос. привлечение к суду), полюбовний (роз'ємчий) суд (рос. третейский суд), позов, справа, завод (рос. тяжба), карна справа (рос. уголовное дело), злочин (рос. уголовное деяние));
  - «Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи г. Києва (ТОК) (запорка правосудности, безпеченство судове (рос. гарантия правосудия), судова справа (рос. судебное дело));
  - акти, що їх зібрав О.М. Лазаревський (з відділу рукописів бібліотеки кол. київськ. університету) (ЛР) (брат, сестра у-перших, у-первих (рос. двоюродный (брат, сестра)), займка, займище, займанщина, заем (рос. займка), ремство, нарікання (рос. недовольство), бранець, невільник (рос. пленный), розправа (рос. судебное разбирательство), розслід, розслідування, розвідка, розвідвання, вивідвання (рос. расследование), судовий допит (рос. судебный допрос), збіглий, утеклий, утікач (рос. убежавший));
  - акти Віл. Арх. Ком. (АВАК) (обвинувачувати, обвинуватити, винити (рос. обвинять), одклад, відклад (справи) (рос. отложение (дела));
  - «Акты Полт. город. уряду XVII в.» (АКПГУ) (вигнання (рос. изгнание), вигнанцем жити, жити на вигнанні (рос. жить в изгнании), правосильний, важний (рос. правосильный));
  - Черниговскія Губернскія Вѣдомости (ЧГВ) (одповідна сторона (рос. ответная сторона), зведення на очі, поставлення на очі (рос. очная ставка).

Цікавим є факт, що в Словнику представлена велика кількість давніх термінів, що є активними й у сучасній терміносистемі права, а саме: *володіння* (ЮГ, I, 15), *притягати до суду* (ЮГ, I, 15), *посередник* (ЖО, 24), *злочинець* (ЛР, 44), *орендар* (АЮЗР, 6, I, 265), *в'язень* (АЮЗР, 8, V, 83), *втікач* (АЮЗР, 6, I, 36), *апелювати* (АЮЗР, 6, I, 511), *головний винуватець* (АЮЗР, 6, I, III, 87), *давати приневолене зізнання, поневолі зізнатися* (АЮЗР, 6, I, 89), *законний, правний* (АЮЗР, 6, I, 288), *позивач (-чка)* (АЮЗР, 6, I, 90), *позов, позовна сторона* (ЛЗ, XI), *свідчити* (АЮЗР, 6, I, 60), *заповіт* (СФА, VI, 31), *злочин* (ЧСР), *судочинство, розправа* (ЧСР), *карний, кримінальний* (ЧСР), *судова справа* (ТОК, III, 66) і багато інших.

Також Словник вміщує лексичні одиниці з позначкою (стар.), «старий» чи «староактовий», себто такі, що вийшли з ужитку: (стар.) *прлеглисть* (ЮГ, I, 53) – належність, (стар.) *щадок* (ТОК, 111, 38) – нападок, (стар.) *зв'язок мал-женський* (ЖО, 29) – шлюб, (стар.) *п'яні брази* (ЛІМ, 34) – міцні напої, (стар.) *скатне* (ЛІМ, 30) – оплата ярмаркового шинкування, (стар.) *проступець* (ЛІМ, 11) – злочинець, (стар.) *правний поступ* (ЛР, 44) – судовий порядок, (стар.) *ув'язувати у володіння, в посідання, ув'язати* (АЮЗР, 6, I, 110, 136) – увести в володіння, (стар.) *піймати з лицем* (АЮЗР, 6, I, 62) – піяти з доводом, (стар.) *у кожного права заступати* (АЮЗР, 6, I, 135) – боронити у всякому суді, (стар.) *закликати твалту* (АЮЗР, 6, I, 254) – кликати на допомогу, (стар.) *відкласти на сторону* (АЮЗР, 6, I, 272) – нехтувати, (стар.) *слідом гонити* (АЮЗР, 6, I, 281) – іти слідом за ким, (стар.) *ослість собі прийняти* (АЮЗР, 6, I, 222) – обрати собі місце для перебування, (стар.) *одбігчизна* (АЮЗР, 6, I, 540) – покинуте добро, (стар.) *подати в міць, володіння й уживання* (АЮЗР, 8, I, 92) – передати на розпорядження, володіння й користування, (стар.) *право прирожене* (АЮЗР, 6, I, 85) – потомне (нащадкове) володіння, (стар.) *сукцесор* (АЮЗР, 6, I, 567) –

наступник, (стар.) поведова сторона (ЛЗ, XI; ЧСР) – позовна сторона, (стар.) правний завод (ЛЗ, XI; ЛР, 44) – позов тощо.

Іван Огієнко звертає увагу на наявність у словнику чужоземних слів, зокрема полонізмів (полон.) з українським перекладом: (полон.) *цнота* – добродієність, добродієність, добродієність, добродієність, чеснота, (полон.) *заеше* – завжди, (полон.) *вонпливий* – сумнівний, непевний.

На третій стадії роботи було передбачено відшукати друковані українські правничі слова. Використано було правничі терміни ось яких видань:

- переклад П. Куліша: Маніфест 19 лютого 1861 року з Положенням про селян: *наймит* (КМ), *втіклий*, *втікач*, *лихоліття*, *нужда*, *зигодні* (КМ), *заколот*, *нелад*, *неряд*, *розгардіяши*, *гармидер*, *безлад*, *безладдя* (КМ), *добрий стан* (*мастку*), *добробут* (*держави*, *народу*), *гаразд* (*людини*), *достаток* (*-тку*) (КМ), *бурлака* (КМ), *відамство*, *офіція*, *завідування*, *порядкування* (КМ), *довічне* (*вчисьте*) *користування* (КМ), *правіжка*, *стягання* (КМ), *викул*, *викупне*, *відкуп* (КМ);
- «Перехресні стежки» Ів. Франка (повість на карному ґрунті): *завважувати* (ПС, ІФ), *лишати*, *полишати*, *лишити*, *полишити*, *залишити*, *кидати*, *покинути*, *пускати*, *пустити*, (збросить) *занехаяти*, *занехати*, *зanedбати*, *знехтувати*; *уступати*, *уступити* (з посади); *закинути* (звичайну бюрокраичну методу) (ПС., ІФ, 51) й інші.

Водночас комісія не переставала збирати правничі терміни з живої української мови, безпосередньо з уст народу. У підсумку комісія приступила до остаточного укладання словника. Тоді виготовленого словника комісія передала на остаточну філологічну редакцію академікові Агатангелу Юхимовичу Кримському, робота якого «не обмежилася на суто-філологічному обробленні поданого йому матеріалу: він ще й од себе збагатив словник термінами, взятими з тих джерел, якими комісія не встигла покористуватися» (РУСПМ, с. III), віддавши на те біля двох літ редакторської праці.

І, нарешті, 1926 року комісія таки випустила свою вікопомну працю *Російсько-український словник правничої мови*. І. Огієнко підкреслив значущість цієї цінної пам'ятки української культури для розвитку не тільки наукового, а й культурного, державного: «Це великої ціни праця не тільки для спеціалістів, а й для кожного українського інтелігента, особливо письменника» [2, с.261]. Єдиним недоліком Словника, на його думку, є те, що до його складу не залучені терміни Галичини, де збереглися правничі традиції. Хоча у Словнику їх налічуємо незначну кількість із приміткою (гал.) і українськими відповідниками: (гал.) *парохія* – парохвія (якоїсь церкви), (гал.) *уморення* – амортизація, (гал.) *полчирик* – ляпас, удар по лацю, (гал.) *притока*, *причина* – привід, (гал.) *містоголова* – голова, (гал.) *зіставлення* – порівняння, (гал.) *процесович*, *любитель* – сутяжник, позивайло, (гал.) *переконуючий* – доводливий, довідний, (гал.) *шикана* – ябеда, (гал.) *ризико* – ризик.

Також однією з особливостей Словника є подання багатьох синонімів до одного терміна: *спадковий* – *дідичний* – *спадкоємний*; *насилство* – *силування* – *примус* – *сила* – *валт*; *наглядач* – *доглядач* – *дозорець*; *крадіж* – *крадіжка* – *кража* – *злодійство* – *покрадення*; *катування* – *мордування* – *мордерство* – *муки*; *скаржитися* – *ускаржатися* – *скаржу заносити* – *жалітися* – *ити зо скаргою до кого*, *на кого* та ін. І хоча однією з вимог сучасної української термінології є тенденція уникання синонімів, у Словнику правничої мови 1926 року наявність синонімічного ряду було позитивним явищем, що сприяло вибору найвлучнішого його варіанта. Зрештою, питання відбору доцільно-

го правничого терміна сьогодні породжує доволі палкі дискусії між провідними правниками й мовознавцями, адже в умовах нинішнього розвитку правничої терміносистеми йдеться про творче використання терміна, а не лише про його механічне відтворення. А розвиток української термінології того періоду переконує, що для вироблення сучасної української правничої терміносистеми є достатньо національних мовних ресурсів, оскільки, як писав І. Огієнко, «наша мова дуже гнучка й зовсім придатна для творення термінологічних назв [2, с.245-250], а термінологічні словники й публікації 20-30х рр. ХХ ст. є джерелами великої ваги для виконання цих завдань».

На завершення знову зачитуємо видатного українського діяча І. Огієнка: «Для народу українського соборність наукової термінології принесе величезні користі не тільки культурні, але й політичні. Така термінологія завжди нагадуватиме нашому народові – де б він не жив, до якої держави не належав би він – про його всенаціональну єдність» [1, с.496].

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Для одного народу одна наукова термінологія / І. Огієнко // Рідна мова. – 1935. – Ч. 11. – С. 491-498.
2. Огієнко Іван (Митрополит Лларіон). Історія української літературної мови / Іван Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
3. Огієнко Іван. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко. – Львів : Українська академія друкарства. Видавництво «Фенікс» при сприянні фонду «Відродження», 1995. – 46 с.
4. Російсько-український словник правничої мови / [за ред. акад. А.Ю. Кримського] // Українська академія наук. – К., 1926. – 328 с.

The article envisages the principles of terminological formations in Ukraine, guidelines of I. Ogienko, the great scientist, researcher, talented copier of Ukrainian enlightenment of unity, sustainability, catholicity of national scientific terminology. A well generated scientific terminology promotes the rise of science that interested Ivan Ogienko. He understood the urgent need for its theoretical basis, which required a Ukrainian school. Thus he creates the basic principles of Ukrainian terminology with great patriotism, laying a solid foundation. He firmly believes in its further development, although the case creation of Ukrainian terminology did not proceeded from amateurish framework for a long time. However, in May 1921 Institute of Ukrainian scientific language began its work. Its main task was to manufacture the relevant terminology dictionaries.

Key words: Ukrainian terminology, professional terminology, legal terminology of early twentieth century, Dictionary of legal language, edited by A. Krymsky, term of law.

Отримано: 25.02.2015 р.